

AZ ÜGYETLEN CSALÓ

*Észrevételek Paul Coelho Az alkimista című sikerkönyvével
kapcsolatban*

VARGA ISTVÁN

Paul Coelho minden kétséget kizáróan korunk legolvasottabb írói közé tartozik. 1996 novemberéig nem kevesebb mint hétmillió példányt adtak el *Az alkimista* című regényéből, a legtöbbet Franciaországban, Japánban, Olaszországban, Amerikában és hazájában, Braziliában. A német olvasók 1996 őszén ismerhették meg ezt a regényt. Egyébként addig összesen négy könyvet írt, ezeknek eladott példányszáma világszerte tizenkétfélmillió, ami többszörös milliommossá tette. Paul Coelho García Márquez után a legolvasottabb latin-amerikai író. Ezekben a tényekben túl azt is leszögezhetjük, hogy *Az alkimista* valóságos kultikus könyvvé vált, az emberek milliói azért olvassák talán, hogy választ kapjanak az őket érdeklő kérdésekre. A széles olvasóréteggel ellentétben a kritikusok nem üdvözlik könyveit elragadtatással, mivel ők a kultikus könyvekhez mindenkor bizalmatlanul viszonyulnak. Ez a bizalmatlanság, amely gyakran becsmérítő jelzőkben nyilvánul meg, sok szempontból talán igazolt, mivel az idő múlásával legtöbbször igen hamar kiderült, hogy a kultikus könyvek nem időtálló értékek, hanem egy adott pillanatnyi közérzet kiváló kifejezői. Épp ezért érdemes alaposabban foglalkozni *Az alkimistával*: vajon minek köszönheti kultikus jellegét, illetve milyenek esztétikai értékei. *Az alkimista* olyan fenomén, amely elkerülhetetlen lesz, amikor sor kerül az ezredvég regényirodalmának felmérésekor. Mert bizonyos idő távatából szemlélve a dolgokat pontosan kivehetők az irodalmi táj igazi csúcsai.

Ha feltennénk a fentiekben már említett kérdések közül az egyiket – minek köszönheti *Az alkimista* kultikus jellegét –, akkor egyértelműen azt a választ adhatnánk, hogy kultikus könyvvé olvasmányossága és tartalma miatt vált. Az előbbi formai tartozéka és épp ezért a mű esztétikai értékeinek vizsgálatakor kerül elemzésre, míg a tartalom boncolása legyen az első szempont, amit

kivizsgálánánk. Tehát miről is szól *Az alkimista*? A regény egy Santiago nevezetű andalúziai pásztorfiú története, aki egy álma hatása alatt felkerekedik, hogy az egyiptomi piramisoknál kincsekre leljen. Felszámolja nyáját, átkel Afrikába, de előtte egy áruhás király biztatja arra, hogy keljen útra. Tangerben meglopják, majdnem egy évig egy üvegkereskedőnél dolgozik, és amikor elegendő pénzre tesz szert becsületesen dolgozva, újra felkerekedik, átkel a sivatagon, és egy oázison két emberre lel: az alkimistára, aki titkokba avatja be, és Fatimára, akivel megszeretik egymást. Újabb kalandok árán eljut a piramisokhoz, ott kincsekre nem lel, de amikor visszatér Spanyolországba, álmainak színhelyére, egy öreg fügefafa tövében kezd el ásni, és mesés kincsekre bukkan. Az afrikai szél útján Fatima hívja, és Santiago bizvást újra felkerekedik. Nos, ez a tartalma ennek a mindössze alig valamennyivel több mint százoldalas könyvnek.

Mint a fenti rövid tartalmi összefoglalásból kitűnik, *Az alkimista* példázat, rendkívüli didaktikus erő sugárzik belőle. Az író minden kétséget kizáróan az elbeszélte történeten keresztül eszméket igyekszik kivetíteni az olvasó irányába. S teszi ezt oly leplezetlenül, hogy a történet meseszerű tantörténeté alakul át szemünk láttára. A kezdeti sorok egy hagyományos vidéki realista regényt sejtetnek, de igen hamar a történet elkezd lebegni, azaz elhagyja a realitás talaját. De térjünk rá végre azokra az eszmei üzenetekre, amelyeket *Az alkimista* sugároz! Santiagóban egy mindenkiben kisebb-nagyobb intenzitással működő érzés uralkodik el már ifjúkorában: „már kiskorától arra vágyott, hogy megismerje a világot”. Tizenhat éves koráig szemináriumban tanul, ekkor fedezi fel életének értelmét: a vándorlást. „Mindig, amikor az lehetséges volt, olyan utat választott, amelyen még nem járt”, közli velünk a történet elbeszélője. Vándorlásai folyamán egy befejezetlen álma kétszer is jelentkezik, és szeretné megtudni jelentését, mert „az életben épp az az érdekes, hogy egy-egy álmot valóra lehet váltani”. Santiago úgy érzi, életének értelme az álmában jelzett kincs megtalálása. Életének alakulását döntően befolyásolja találkozása és beszélgetése Melkizedekkel, a sálemi királlyal. Az figyelmezteti arra, hogy ne legyen a könyveknek, mert „minden könyv azt hirdeti, hogy az ember képtelen irányítani a saját sorsát”. Ez a legnagyobb hazugság a világon, miatta „létezésünk egy pillanatában elveszítjük uralmunkat az életünk fölött, amely így a sors kezébe kerül”. Sálem királya arról igyekszik meggyőzni Santiagót, hogy „Te képes vagy beteljesíteni Személyes Történetedet”, értelmezésében a Személyes Történet az, amit mindig is csinálni akarunk, fiatal korunkban tudjuk, mi Személyes Történetünk, de „később valami titokzatos erő igyekszik bebizonyítani, hogy a Személyes Történetet megvalósítani nem lehet”. Az elbeszélő szerint mindenkinek küldetése van a Földön, és ezután következik a könyv a későbbiek folyamán jó néhányszor megismételt alap gondolata: „És

ha akarsz valamit, az egész Mindenség összefog, hogy kívánságodat megvalósítsad.”

Santiago felkerekedik, hogy beteljesítse Személyes Történetét, bízva a Mindenségben és saját akaraterejében, csak az Isten által kijelölt utat kell követnie a jelek felismerése segítségével. Mert az elbeszélő szerint létezik egy Egyetemes Nyelv. Ez a jelek nyelve, amelyet mindenki ért. Sajnos, feledésbe merült, újra fel kell fedezni. A sivatagi vándorlás folyamán Santiago „nevelése” tovább folytatódik, rájön arra, hogy „minél jobban közeledünk az álmunkhoz, Személyes Történetünk annál inkább életünk igazi indokává válik”. Különböző próbatételeken esik át a célhoz közeledve, de „nem fél a kudarcól”. Amikor az oázison találkozik az alkímistával, az szinte szó szerint megismétli neki Melkizedek tanító szavait: „Ha az ember igazán akar valamit, az egész Mindenség összefog, hogy képes legyen álmát valóra váltani. Életutunk folyamán mindig a szívünkre kell hallgatnunk, előle nem menekülhetünk.” A gond az, hogy az emberek „félnek, hogy valóra váltsák legnagyobb álmaikat”. A regényben az elbeszélő két alkalommal summásan meghatározza az alkímia fogalmát. Először azt állítja, az alkímia nem más, mint „behatolni a Világlélekbe, és felfedezni a kincset, amelyet nekünk szán”, majd később: „az alkímia anyagi valósággá tenni a szellemi tökéletességet”. Továbbá: „Ezért létezik az alkímia. Hogy minden ember keresse a kincsét, és találja meg, és utána jobb akarjon lenni, mint addigi életében volt.” Mert „az élet valóban bőkezű azokhoz, akik a Személyes Történet szerint élnek”. Megállapíthatjuk, hogy *Az alkímista* rendkívül gazdag aranyigazságokban és elvont, általános megállapításokban.

Összegezve a fentiekben kiemelt legfontosabb eszmei üzeneteket, azt mondhatnánk, hogy az elbeszélő (általa pedig Paul Coelho) arról igyekszik meggyőzni az olvasót, akit sok szempontból Santiagóval azonosít, hogy közülünk mindenki álmokkal, tervekkel indul neki az életnek, de bizonyos erők a számunkra kijelölt, bensőnkől fakadó útról leterelnek bennünket. Nos, *Az alkímista* alapüzenete az, hogy ezt ne tegyük: tartsunk ki utunkon, mert ha nagyon akarjuk, álmaink megvalósulhatnak. A könyv egyik alapértéke az, hogy ezt az üzenetet az olvasó azonnal felfedezi – s ezt könnyen teszi, mivel az elbeszélő lépten-nyomon elméjébe sulykolja –, és ismeretének birtokában „élvezettel” követi Santiago életútját, amely példázza az alapüzenetet. Ezzel azonban már tulajdonképpen témát változtattunk, mivel ez a kezdetben feltett kérdések közül a második kérdésre igyekszik válaszolni. Ez pedig a könyv esztétikai értéke. A regény a hagyományos realista regény eszközeivel készült. Egy mindentudó elbeszélő mond el mindent, méghozzá mindegyik szereplő nevében. Az elbeszélés az idősíkon egyenes irányban halad előre, csak a kezdetben van néhány rövid visszapillantás valami más korábban történtre. *Az alkímista*ban mindig a jelen időben történnek a dolgok. Mindez természe-

tesen rendkívül könnyűvé teszi az olvasást. Ezt nagyban megkönnyíti a regény nyelvezete is. Paul Coelho világos és egyszerűen áttekinthető és befogadható mondatokat sorjáz, mondatszerkezete és nyelvezete minimálisan bonyolult. Általában az általa választott elbeszélő forma mesére emlékeztet. „Olyan, mint egy mese az Ezeregyéjszakából”, jegyzi meg egy helyen a könyvben. Joggal. Eszmei üzenetének megjelenítéséhez az írónak természetesen szüksége volt hősökre, akik útja szemléltette volna azt. Nos, a felbukkanó hősök már az első pillantásra papírhősöknek mutatkoznak, akiket az író csak azért talált ki, hogy valamilyen eszme hordozói és kifejezői legyenek. Az eszmei üzenet ilyen nagyfokú eluralkodása a könyvben óhatatlanul ahhoz vezet, hogy a tárgyi valóság megjelenítése a minimálisra csökkent, és csak az amolyan elkerülhetetlen szükségesre redukálódik le. A regényben felvonultatott csodák mese-szerűek, erőltettek, nem a regénybeli valóság lehetséges változatai. A mágikus realizmushoz mint írásmódhoz egyszerűen semmi közük. Inkább Seherezádé végtelen meséibe illenek.

Az *alkimista* végeredményben alacsony esztétikai értéke abban rejlik, hogy közölnivalóját olyan durván és egyenesen erőszakosan igyekszik az olvasóra tukmálni, hogy szinte elfeledjük a tényt, miszerint egy esztétikai alkotással, regénnyel állunk szemben. Mario Vargas Llosa legújabb, a modern regény elemeit tárgyaló könyvében (*Levelek egy ifjú regényíróhoz*), de ezt már sokan mások is mondták, megállapítja, hogy a regény egy nagy csalás, amikor is annak szerzője egy olyan fiktív valóságot teremt meg, amelyet az olvasó mégiscsak elhisz, mint a valóság egy meg nem történt változatát. Ez a nagy csalás Paul Coelho-nak egyáltalában nem sikerült. Ehhez írói eszköztára túlságosan is szegényes, regénybeli valósága annyira naiv, merőben meseszerű, hogy az igényesebb olvasó egyszerűen „átlát a szitán”: itt valaki be akarja őt csapni, de képtelen meggyőzően hazudni. Más szóval: a regénybeli valóság *Az alkimista* esetében nem szolgál megfelelő táptalajként az eszmei üzenethez. A regényben az eszmei üzenet szajkózásán van a hangsúly, és minden egyebet a szerző ennek a szolgálatába állít.

De akkor mivel magyarázható a könyv tagadhatatlan óriási népszerűsége? Talán a pillanatnyi közérzettel. A mai világ hihetetlenül bonyolulttá vált, az információáradat az embereket elbizonytalanítja, sőt tanácstalanná teszi. Ugyanakkor másrészt az iparilag fejlett országokban, gondolunk itt elsősorban a nyugati civilizációra, az élet túl szervezetté, rendezetté és ellenőrzötté vált, az emberek úgy érzik, minden el van intézve számukra, ők csak haladnak a sínpáron egy mások által kijelölt cél felé. Az emberek zavarodottak, nincsenek szilárd kapaszkodók, amelyek segítségével tájékozódhatnának, és saját sorsuk irányítójává válhatnak. Hiszen az ideológiák megszűntek, az örökölt erkölcsi normák, például a vallásé, elhalványodtak. Ebben a tanácstalan közérzetű

világban minden segítő kéz üdvívalgással fogadtatik. S egy ilyen kéz *Az alkimista*. Egyszerű, érthető, benne a csodás és mesészerű vonzó, eszmei üzenete világos. Mert az olvasók óriási tábora a végén el is felejtí a művet – épp azért, mert esztétikailag alacsony szintű –, de megmarad a két–három mondatba koncentrált igazsága. Hogy aztán ez az igazság a valós életben alkalmazhatatlan és illuzorikus, nem számít. Paul Coelho egyik csodálója a szórakoztatóipar egyik csillaga, a színész–énekes Madonna. Naplójában lejegyezte, hogy *Az alkimistát* olvasva elhatározta, hogy nagyon megkívánja és akarja Evita Peron filmszerepét Alan Parker művében, és kívánsága teljesült. Egyébként ilyen tanácsadó szakkönyvek a helyes életvitelről, épp a fentiekben vázolt tömeges tanácstalanság miatt, az utóbbi időben elárasztották a könyvpiacot. Az egyik közülük (*A pozitív gondolkodás ereje*) leplezetlenül hirdeti: „Csak arra kell gondolni, hogy a problémák megoldhatók. És akkor meg is oldhatók.” Nem ismerős ez a mondat, miután elolvastuk *Az alkimistát*? Ez is alátámasztja végső megállapításom, miszerint *Az alkimista* nem esztétikai, hanem szociológiai fenomén.

A regény kulcsfigurája szerzője. Tudniillik az ő életútja, annak tapasztalatai csapódnak le részben ebben a regényben is. Paul Coelho 1996 novemberében Európában járt, többek között ekkor vette át Párizsban a Chevalier des Arts et des Lettres elnevezésű kitüntetést, és ekkor beszélgetett a zürichi *Die Weltwoche* újságírójával. A nyilatkozat anyaga sokat elárul a brazil íróról. Az 1947-ben született ősz hajú és ősz szakállú, súlyos csizmákat viselő és mozgékony író az újságíró szemében olyan volt, mint egy mesebeli jótékony házi manó. Amikor feltette neki a kérdést, hogy mi is ő tulajdonképpen (filozófus, guru, bestseller szerzője?), azt a választ kapta, hogy egyszerű zarándok. Mert most is zarándokúton van, alig van csomagja, cipője a vándorbakancs. „Ez az egyedüli cipóm, mondta, nagyon szerény vagyok, az egyedüli fényűzés, amit megengedek magamnak, azok cigarettáim.” Paul Coelho feltartóztathatatlan emelkedése tulajdonképpen egy zarándokúttal kezdődött 1987-ben. Akkor egy barátjával gyalog elindultak Franciaországból a Pireneusokon át a spanyol Santiago (*Az alkimista* hősének neve) de Compostelába. A zarándokút harminc napig tartott, útközben legtöbbit hallgattak. Ekkor Paul Coelho hazájában még egy lemezgyár igazgatója volt, de cikkeket is írt különböző lapokba, valamint dalszövegeket brazil zeneszerzők számára. Ezek a szövegek gyakran izgatóak voltak az akkori katonai hatalom számára, és ezért a hetvenes évek első felében két alkalommal is börtönbe került. A harminc napig tartó zarándokút aztán megváltoztatta életét. „Hirtelen világossá vált számomra, mi az én személyes életutam. Hogy könyveket kell írnom. Minden egyéb felhagytam, hogy álmom megvalósítsam.” Az álom megvalósítása hihetetlenül nagy anyagi sikerrel járt. A pénznek köszönhetően most a világot járja és csodálja.

„Nincsenek konkrét terveim, csak bolyongok, és tovább keresem személyes életutamat”, vallja. Felesége Brazíliában maradt, festő, aki saját életútját járja. „Hiszem, hogy életünk értelme az, hogy felfedezzük, miért is élünk, hogy megtaláljuk személyes életutunkat. És ezen járni annak ellenére, hogy szüleink vagy a társadalom azt mondják, hogy ez lehetetlen. Hiszem, hogy a boldogság az egyszerűségben rejlik. Az emberek hajlamosak arra, hogy bonyolulttá váljanak. Ez nem jó. Az egyszerű dolgoknak kell örülni. Másokkal szemben felelősek vagyunk. Jómagam megkísérlem azt, hogy szerény legyek, és hogy másokat tiszteljek. Szeretem a magányt, de mivel tudom, hogy oly sok ember olvassa könyveimet, nem érzem magam magányosnak.” S amikor a beszélgetés végén ajánlást ír az újságírónak adott könyvébe, az így szól: „Legyen mindig hű álmaihoz!” Bármennyire ügyes médiumcsillag Paul Coelho, regénye, *Az alkímista*, ügyetlen csalás.